

PRILOG POZNAVANJU ETNOLOŠKOG PROUČAVANJA NARODNOG GRADITELJSTVA

NADA DUIĆ

Republički zavod za
zaštitu spomenika kulture
Ilica 44, 41000 Zagreb

UDK 39. 72
Pregledni članak
Review article
Primljeno: 12. 04. 1989.
Odobreno: 18. 06. 1990.

U članku se donosi pregled etnoloških istraživanja tradicijske arhitekture na području Jugoslavije. Razmotreni su radovi V. Bogišića, A. Radića, M. Gavazzia, J. Cvijića i drugih jugoslavenskih etnologa, te nekih arhitekata koji su radili na obradi i zaštiti tradicijske arhitekture.

UVOD

"Smatrajući da je od najvećeg značenja za harmoničan i što potpuniji razvoj čovjeka, koji živi u društvu koje se preobražava sve većom brzinom, sačuvati odgovarajuće životne uvjete preko kojih se ostaje u vezi s prirodom i svjedočanstvima civilizacija prošlih generacija, i da je stoga potrebno kulturnom i prirodnom nasljeđu dati aktivnu funkciju u životu zajednice i u dostignućima našeg vremena, da je potrebno vrijednosti prošlosti i prirodne ljepote integrirati u okvire opće politike."¹

RAZVOJ ETNOLOŠKE MISLI U NAS U ODNOSU NA NARODNO GRADITELJSTVO*

Današnji stupanj razvoja etnološke znanosti postavlja pitanje od vitalne važnosti za njezin daljnji razvitak, a to je, je li etnologija još uvijek "znanost o seljaštvu" (Bauernkunde), što će reći znanost o kulturi određenih (nižih) slojeva, znanost vezana za pojave u jednom društvenom segmentu - ili je etnologija znanost o kulturi, o pojavama i procesima u kulturama različitih etničkih grupa, ali i različitih društvenih slojeva, dakle, znanost o procesima i pojavama u cjelokupnom društvu.² Ovo je teorijsko pitanje osobito

* Ovaj je rad primljen za objavljivanje prije no što se pojavila knjiga Aleksandre Muraj *Živim, dakle, stanujem* (Zagreb, 1989) pa se u ovome pregledu autorica ne osvrće na značajne istraživačke prinose u području etnološkog pristupa narodnom graditeljstvu koji su postignuti ovom knjigom. (op. ur.)

1. UNESCO. Generalna konferencija. Zasedanje 17. 1972. Pariz. Preporuka o zaštiti na nacionalnom planu kulturnog i prirodnog nasljeđa, *Bilten jugoslavenske komisije za suradnju s UNESCO-m.* br. 1/1975. Beograd. str. 103.

2. Rihtman - Auguštin, Dunja: Etnološka istraživanja u gradu - problemi i dileme. *Etnološka tribina*, god. 10/1980. br. 3. str. 63.

prisutno u današnjem trenutku razvitka etnološke znanosti u nas.

Etnološka misao u nas razvijala se pod snažnim utjecajem, prije svega, kulturnohistorijske škole koja je, pretežno, istraživala pojedinačne elemente kulture, pojave ili proizvode kulture, a koju se može nazvati elementarnom etnologijom za razliku od sistematске etnologije koja ima za cilj studiranje čitavih sustava kulturnih i socijalnih sredina.³

Premda se svjetska etnološka misao ne može u cjelini pojednostavljeno svesti na ta dva različita poimanja o predmetu i metodi vlastitoga znanstvenog istraživanja, ipak se valja na izvjestan način ograničiti samo na njih, jer su se upravo oni u većoj ili manjoj mjeri odrazili na razvoj etnološke znanosti u Hrvata.

Rad na znanstvenoj obradi, zaštiti i prezentaciji pučkog graditeljstva nesumnjivo zahvaća i u područje etnološke znanosti, ali za određivanje pojedinih oblika zaštite narodnog graditeljstva i njihovu primjenu, uz konzervatorsku teoriju, potrebna su i proučavanja (i gledišta) drugih znanstvenih disciplina⁴, koje bi mogle pridonijeti cjelovitijem sagledavanju ovako kompleksnog zadatka.

Prva etnološka, sociološka i srodna ispitivanja sela u Hrvata vezana su većim dijelom za XIX. stoljeće, za vrijeme kad je selo bilo homogenije nego danas, a karakterizirala ga je prirodna privreda, neizdiferencirani društveni život i dominacija obiteljskih zadruga. Dakle, istraživanja su se odnosila na vrijeme u kojem je selo još uvijek "tradicionalno", što će reći u vrijeme prije početka intenzivne industrijalizacije.

Za istraživanje suvremene tipologije seoskih sredina, posebno je značajan rad Valtazara Bogišića⁵ (1834-1908), čiji pristup karakterizira akcentiranje socijalnog konteksta - ekologije, akulturacije. S obzirom da se nalazimo na razmeđu dviju kultura - istočne i zapadne - prihvaćanje ili odbijanje određenih kulturnih pojava odražavalo se na stvaranje tipičnih i atipičnih oblika naselja, na socijalno - ekonomski i kulturni život stanovništva u prošlosti, ali i danas⁶. Razni utjecaji osjećaju se jednako u oblicima i strukturi naselja ili objekata, kao i u običajima, navikama, kulturnom životu, dakle, u cjelokupnoj materijalnoj i duhovnoj kulturi našeg sela. Na temelju Bogišićeva "Naputka"⁷ sabrana je građa koja daje sve elemente za rekonstrukciju tipičnih obilježja tradicionalnoga i patrijarhalnog sela, tradicionalnih i patrijarhalnih običaja u obitelji, selu i društvu. Bogišić inzistira na rasvjetljavanju nastanka određene pojave, zanimaju ga lokalni nazivi, njihovo značenje i koje su materijalne i duhovne posljedice određene pojave na osobni, grupni, odnosno sociokulturni život.

Bogišić u svojim istraživanjima primjenjuje neposredno promatranje kao zahvalnu metodu proučavanja društvenih pojava, a uz to se služi statističkom i povijesno-komparativnom metodom u analizama, posebice, prilikom analiza sadržaja sekundarne (arhivske) građe. Prema pregledu njegova rada, osobito u *Zborniku za narodni život i*

3. *ibid.* str. 64. (prema Granlundovoj ideji temelji se podjela na elementarnu i sistematšku etnologiju)

4. Misli se, prije svega, na sociologiju, ekonomiju, ekologiju, itd.

5. Tipologija ruralnih sredina u Jugoslaviji, *Zbornik teorijskih i metodoloških radova*, Zagreb, 1972. str. 102.

6. Tipologija ruralnih sredina u Jugoslaviji. Studijski projekt, Zagreb, 1969. str. 4. - Jugoslavija ima više od 27. 500 seoskih naselja od kojih svako ima svoje specifične ekološke, povijesne i ekonomske odrednice i posebnosti.

7. Bogišić, Valtazar: *Naputak za opisivanje narodnih običaja*. JAZU. 1866.

običaje Južnih Slavena, gdje su objavljeni rezultati istraživanja pojedinih naselja, prikupljeni, danas bismo rekli, metodom namjernog uzorka, zapanjuje broj mjesta i lokaliteta u kojima je on provodio istraživanja⁸.

I u vrijeme djelovanja Antuna Radića (1871-1919) naše je selo još uvijek bilo homogeno i neizdiferencirano, obitelj ili obiteljska zadruga bile su temeljno srodničke, ali istodobno i ekonomske organizacije. To je vrijeme kada se i u nas, iako sa zakašnjenjem, ipak osjeća prodor kapitalizma, što je imalo za posljedicu sve veće povećanje socio-ekonomskih razlika na relaciji selo-grad.

U svom je djelovanju Radić bio pod utjecajem odjeka ilirskih ideja, smetao ga je nasilni prodor tuđinskih utjecaja u strukturu našeg društva. Osjetljiv za socijalne procese i istančanog osjećaja za moralnoetičke vrijednosti seoskog društva, Radić je inzistirao na poštovanju i čuvanju seoske baštine. Svoje je stavove i ocjene iznio u uvodnom dijelu *Upitnika za osnové sabiranja i proučavanja građe o narodnom životu*⁹, gdje uz kratak historijski pregled razvoja povijesti naroda, izlaže svoje temeljne poglede na seljaštvo kao stalež, njegov položaj i njegovu povijesnu zadaću.

Iz *Upitnika za osnove sabiranja i proučavanja građe o narodnom životu*, doznajemo da Radića, što se tiče materijalne kulture, zanimaju, između ostalog, etnografske i kulturne činjenice o selu koje se odnose i na samo selo, ali i na njegovu okolinu. Tako se na početku njegovog upitnika o kraju nalaze slijedeća pitanja: kako se ispitivano selo (naselje) zove, dokle taj kraj ide, dokle dosiže, do kojeg sela, gore, rijeke¹⁰, kakav je kraj, je li ravan, brdovit, kako mu se zovu pojedini dijelovi, a zanimaju ga i toponomastički nazivi. Pitanja se dalje odnose na bližu okolicu, tj. kako se zove prostor oko sela, kako se u njega ulazi, kako su locirana naselja, u kojim predjelima se nalaze oranice, njive, pašnjaci, šume koje pripadaju određenom selu ili kraju; kako se do njih dolazi; gdje je smješteno groblje i kakvo je.

Radić, također, pojmovno-semantički istražuje što žitelji sela podrazumijevaju pod pojmom *sela*. Odnosi li se taj pojam samo na kuću, kućišta ili se njima obuhvaća širi sadržaj: selo, "svi ljudi, sav svijet iz sela".¹¹ Iz dijela ovih pitanja, koje sadrži Radićev *Upitnik*, može se sagledati širina zanimanja i značenje ovog znanstvenika i koliko je on svojim načinom rada i uočavanjem problematike bio i ostao suvremen i mlad. Radić je tako dotakao probleme koji su i danas aktualni i usljed svoje kompleksnosti još uvijek predmet znanstvenih istraživanja, koja su i danas, nažalost, više usmjerena na poistovjećivanje sela isključivo s njihovim stanovnicima, kućama, a u manjoj mjeri s cijelim miljeom, strukturom i načinom života, odnosima na svim relacijama (unutar sela, unutar obitelji, odnos selo-grad itd.).

U svojim istraživanjima Radić se služio sljedećim metodama: metodom neposrednog promatranja, metodom upitnika-intervjua, statističkom metodom, historijsko-komparativnom, monografskim i etnografskim deskripcijama, što naziva "metodom oslikavanja

8. Benc, Milan: Metoda V. Bogišića na prikupljanju građe o društvenim pojavama. *Zbornik za narodni život i običaje*. JAZU. Knj. 45 197. str. 91-107.

9. Radić, Antun: *Upitnik za sabiranje građe o narodnom životu i običajima Južnih Slavena*. JAZU. 1896.

10. Radić, Antun: *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*. JAZU. Sv. 2. 1897. str. 37-40.

11. *ibid.*

12. *ibid.*

života puka".¹²

Uz ova dva velikana naše kulturološke povijesti, Valtazara Bogišića i Antuna Radića, valja svakako navesti i druge nosioce istraživanja seoskih sredina, života i običaja, koji su djelovali u tom vremenu, ali čija su se istraživanja odnosila na ostale dijelove Balkanskog poluotoka.

Prije svega, valja istaknuti ulogu i djelovanje Jovana Cvijića (1865-1927), iz čijeg je opusa značajan rad na izradi tipologije sela *Balkanskog poluostrva i južnoslovenskih zemalja*.¹³ Polazeći od uvjerenja da se pri radu na tipologiji različitih društvenih grupa mora voditi računa o različitim kulturnim utjecajima koji dolaze sa strane, a kojima je prostor Balkanskog poluotoka oduvijek bio izložen, Cvijić smatra da su "... osobito istorijski događaji i uticaj raznih civilizacija doprineli" da se "na zemljištu na kome žive Južni Sloveni" vremenom formiraju "četiri psihička tipa i sedamnaest varijeteta".¹⁴ Na temelju tog zaključka Cvijić razvija tipologiju sela. Izuzetnu važnost pridaje prirodnom položaju sela, pa ih prema njemu dijeli na dvije temeljne grupe: sela na visinama s kućama građenim po stranama dolina, po pobrđu i na visoravnima do visine 1600 m - *to su sela razbijenog tipa*; a druga su smještena u dolinama, jarugama, ravnica i po rasporedu objekata su *sela zbijenog tipa*. Svaki od ovih temeljnih tipova ima nekoliko lokalnih tipova i varijanata. Razbijeni tip sela dijeli se prema određenim područjima na kojima se nalaze takvi tipovi ruralne organizacije naselja i to na *starovlaški tip*, koji je rasprostranjen od "Užica preko Bosne i Hercegovine do Kranjske".¹⁵ Unutar te podgrupe Cvijić dalje dijeli selo na *šumadijski i mačvanski varijetet*, koji karakteriziraju *drumska sela* koja su se razvila oko prometnica. U grupu sela razbijenog tipa dalje ubraja *karsni tip*, koji se razlikuje po svom položaju od temeljnog, jer se nalaze "po vrtačama, uvalama i karsnim poljima".¹⁶ Cvijić u objašnjenju ovog tipa odstupa od zadanih odrednica, jer navodi da su "kuće zidane i osnivaju se nove grupe, koje su blize jedna drugoj, ali ne tako blizu kao u selima zbijenog tipa. Kuće po ivici karsnog polja često su porodne u neprekidni niz dugačak 2-3 km. Najbliže su kuće u muhamedinskim selima. Ukoliko se približava Jadranskom primorju, utoliko su kuće u selima karsnog tipa zbijenije."¹⁷

13. Cvijić, Jovan: *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje*. Knj. 2/1931.

14. Cvijić, Jovan: *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje*. Osnovi antropogeografije. Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije. Knj. 1, 2/1966. str. 359. - Cvijić Južne Slavene dijeli na četiri temeljna psihička tipa (dinarski, centralni, istočnobalkanski i panonski) i na 17 varijeteta: dinarski tip: šumadijski, erski, bosanski, makedonski, jadranski varijetet; centralni tip: kosovsko-metohijski, zapadnomakedonski, moravskovardarski, šopski, južnomakedonski varijetet; istočnobalkanski tip: varijetet donjodunavske ploče, srednje gore, rumeljsko-trački, pomački; panonski tip: slavonski, sremsko-banatski, slovenački ili alpski varijetet.

15. *ibid.* str. 264.

16. *ibid.* str. 267-268.

17. *ibid.* str. 268. Smatram da se u ovom lokalnom tipu prelamaju dva temeljna tipa Cvijićeve tipologije sela: razbijeni i zbijeni tip, a razlog što je do toga došlo vjerojatno je u tome što se Cvijić pri klasifikaciji u većoj mjeri držao razdiobe na temelju geografske podjele, a nije uzimao etnografske elemente u obzir, koji se rasprostiru neovisno o geografskoj podjeli, premda se ni ona ne može isključiti iz kompleksnog razmatranja.

18. *ibid.* str. 268. Prema Cvijiću džemati, po pravilu, drže jedno brdo, a džematske kuće pripadaju redovito jednoj, a rjeđe nekoliko obitelji. Znači džemati bi bili zaseoci temeljeni na rodovskoj strukturi.

Prema Skoku "džemat" je sinonim za župu, parohiju, općinu (Bosna, Kosovo), a balkanski je turcizam arapskog porijekla. (Usp.: SKOK, Petar: *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*. JAZU. Knj. 1/1971. str. 472.

Sljedeći lokalni tip razbijenog sela, prema Cvijiću je selo *ibarskog tipa*, koje se dijeli na džemate¹⁸, a osim što se nalazi u slivu rijeka Ibra i Raške, susreće se i u slivu Vardara.

Druga velika i temeljna skupina Cvijićeve tipologije sela, su sela *zbijenog tipa* kod kojih su "kuće tako zbijene da se kadšto jedna na drugu naslanjaju, mestimice su zbije-nije no u varošima."¹⁹ Unutar ove grupe Cvijić, također, razlikuje nekoliko lokalnih ti-pova i varijanata.

Od Dunava do Velike klisure prostire se zona sela *timočkog tipa*, nepravilne organiza-cione strukture. Za *čitlučki tip* sela Cvijić smatra da je nastao umjetnim putem pod ut-jecajem Turaka²⁰, a posljedica su turskog čitlučkog sistema. Područje Dalmacije karakte-riziraju sela *mediteranskog tipa*, od kojih Cvijić posebno izdvaja *kaštelanska sela*.²¹ Nadalje Cvijić razlikuje i *tursko-istočnjački tip* sela, koja su tipična za područja gdje živi islamizirani živalj.²²

Cvijić uvodi i pojam, odnosno tip *sela mešovite vrste*²³ koja su nastala evolucijom, prije svega, čitlučkog tipa, a koja se približuju šumadijskom i džematskom tipu sela.

Građa, način prikupljanja i njezina interpretacija u djelima Valtazara Bogišića, Antuna Radića i Jovana Cvijića²⁴ odnosi se dobrim dijelom na etnološko-etnografske, te antropološko-geografska obilježja našeg sela i seljaštva. Oni su prvi u nas organizirali svestrana proučavanja sela, postavili metodološke temelje i dali prva stručna uputstva²⁵ kako se treba ispitivati narodni život i običaje, porijeklo stanovništva, tip seoske zajednice, a sadržavala su cijeli niz pitanja koja su se između ostalog, odnosila na upite o: mjestu ili kraju življenja, stanovništvu, privredi (gospodarskoj podlozi), kući i pratećim zgradama na kućištu, odnosno o vrstama gospodarskih objekata.

Možemo biti ponosni prikupljenom i naslijeđenom građom koja se odnosi na kultur-no, ekonomsko i socijalno gledište života na selu. Među najznačajnijim dijelovima tog nasljeđa, nalazi se pisana građa koja se odnosi na povijest razvoja naselja, socijalno-ekonomski život u njemu, posebice na obiteljski život, na društvene obaveze (norme ponašanja), na običaje i navike, na antropologijske i kulturne karakteristike. No, s druge strane veliki dio ovog nasljeđa nije dalje iskorištavan, istraživanja nisu dalje primjenjiva-na, razvijana, a ni sistematizirana. Na stanovit je način uočljiv diskontinuitet između blistavoga i poletnog zamaha koji zahvaljujemo velikanima iz XIX. stoljeća i sporijeg razvoja etnoloških proučavanja u prvim desetljećima XX. stoljeća.

Ono što je uočljivo kod znanstvenika našeg vremena, koji su svojim radom i orienta-cijom vezani za etnografska istraživanja, to je pomanjkanje zajedničke platforme u is-

19. ibid. 268. - npr. kao u Skopskoj Crnoj gori.

20. ibid. str. 270. - rasprostiru se južno od Niša, oko Vardara, po Kosovu i Metohiji, te po Bosni i Hercegovini

21. ibid. str. 274. - kaštele su podizali duž Kaštelanskog zaljeva radi obrane od Turaka, a uz njih su se formi-rala zbijena sela...

22. ibid. str. 274. - to je područje u Bosni i Hercegovini, Sandžaku i u Pomaku

23. ibid. str. 274. - slomom feudalnog sistema dolazi, jasno, i do raspada čitlučkog sistema

24. U ovom prikazu težište je na znanstvenicima čiji je rad vezan za proučavanje sela u Hrvata. Ogra-ničenje je proisteklo iz zadanog opsega ovog rada, ali nesumnjivo je potrebno navesti radove drugih znanst-venika koji su vezani za ostala područja u našoj zemlji.

25. Upute su bile namijenjene seoskoj inteligenciji (učiteljima, svećenicima, i pismenijim seljacima), koji su imali afinitet za ovu vrst posla. Zahvaljujući tome prikupljena je ogromna građa iz raznih krajeva, koja je jednim dijelom obrađena i publicirana (monografske obrade).

traživanjima i proučavanjima, posebice što se tiče narodnog graditeljstva.

Svakako je najmarkantnija ličnost, polovicom našeg stoljeća, Milovan Gavazzi, nestor naše suvremene etnološke misli, znanstvenik koji je pokazao i još uvijek pokazuje sklad zanimanja, kako za materijalnu, tako i za socijalnu i duhovnu kulturu našeg seljaštva.²⁶

Gavazzi je u svojim djelima dotakao razradu tipologije našeg sela i kuća, a u kulturološko-genetskom smislu razradio je postavke o porijeklu i nastanku pojedinih tipova s obzirom na utjecaje i doticaje određenih kulturnih slojeva i zona, koji su kontinuirano djelovali i ukrižavali se na prostoru koji nastanjuju Južni Slaveni na ovom izrazito važnom geopolitičkom položaju Balkanskog poluotoka. Gavazzi u izradi tipologije sela polazi od razdiobe na etnografske zone, koja mu je uz ostale geografsko-morfološke i povijesne odrednice, jedan od bitnih elemenata za klasifikaciju. Gavazzi, također, razlikuje dvije temeljne grupe sela: *zbijena* (stisnuta) i *rastepena* (rasuta, razbijena).²⁷ Prva su značajna za jadransku i panonsku zonu, druga za dinarsku. Gavazzi, dalje, luči *sela uličnog tipa*,²⁸ kao suvrsticu koju susrećemo na području Posavine i Pokuplja. Da bi se shvatilo i protumačilo javljanje različitih vrsta tipova sela koji se javljaju izvan matičnih zona ili područja koja su karakteristična za njihovu pojavu, moraju se uzimati u obzir različiti uzroci koji su do toga doveli. Uz morfološke, bitni su ekonomski i socijalni činitelji, a seobe i unutrašnje migracije kojima se nužno miješaju različite tradicije, čitavu problematiku čine još složenijom i teže svodivom na egzaktno obrasce ili tipove.

U posljednje vrijeme pojavio se jedan novi pristup²⁹ proučavanju seoske sredine - tradicionalnog sela i njegove kulture. On dokazuje da nisu iscrpljene sve mogućnosti u proučavanju te problematike i da se i dalje može dolaziti do novih analiza i pokazatelja. Ali još uvijek se tu radi o monografskoj obradi sela, premda sveobuhvatnijoj, koja je zasad više primjer, negoli pravilo. Naime, istraživanje Aleksandre Muraj u Jalševcu obogatilo nas je uvidom u demografsko-socijalne promjene sela, promjene koje se neminovno odražavaju u kući, njezinu inventaru, u samom naselju, pa čak i u promjenama stavova nosilaca te tradicionalne ili već sada transformirane kulture.

U metodičkom smislu rad *Transformiranje načina i kulture stanovanja u Jalševcu* podijeljen je na pet glava i na tri vremenska razdoblja: I - Uvod, gdje su date opće činjenice i objašnjenje radnog postupka, te ekološke karakteristike samog naselja; II - obuhvaća razdoblje od 1862-1900, dakle, vrijeme druge polovice XIX. stoljeća, gdje se, također, uz opće značajke daje opis izgleda naselja, glavne karakteristike u oblikovanju okućnice, stambene zgrade (građevinske značajke i unutrašnja opremljenost; III - obuhvaća razdoblje od 1900 - 1945 vrijeme prve polovice XX. stoljeća, gdje se prate sve već navedene činjenice, koje su tema obrade i u IV. poglavlju, ali u kojem je obuhvaćeno

26. Gavazzi, Milovan. *Pregled etnografije Hrvata*. Izdanje kluba ABC. Sv. 1/1940.

27. *ibid.* str. 8-15.

28. *ibid.* str. 8-15.

29. Muraj, Aleksandra: *Transformiranje načina i kulture stanovanja u Jalševcu*. *Narodna umjetnost*. Br. 14/1977. str. 95-147.

30. *ibid.*

posljednje vremensko razdoblje, od 1946-1977. godine. U završnom V. poglavlju dani su "aspekti budućeg istraživanja".³⁰

Predmet ove studije je stanovanje u okviru ruralne kulture. Fenomen stana, odnosno stanovanja u uskoj je povezanosti s društveno-ekonomskim prilikama³¹, prati se u razdoblju od stotinjak godina, što je u istraživačkom radu uvjetovalo i djelomično rekonstruiranje.³² "Veći prostor (. . .) u ovoj studiji zauzima način stanovanja, za razliku od kulture stanovanja" i to zbog postojanja "teškoća empirijskog istraživanja".³³

Prednost ovakvog pristupa je, prije svega, u sistematičnoj obradi problematike načina i kulture stanovanja, koju autorica prati i proučava na primjeru jednoga seoskog naselja u određenim razmacima od 38 - 45 - 31 godinu, a u okviru dužega vremenskog razdoblja (više od 100 godina), što je omogućilo uspoređivanje razvoja društveno-ekonomskih odnosa i uspostavljanja jasne razvojne linije, koju je slijedio način i kultura stanovanja.

Svu obrađenu i publiciranu građu o selima i tradicionalnoj seoskoj kulturi od XIX. stoljeća do drugog svjetskog rata, obilježava u etnološkom smislu kulturnohistorijski pristup. Većim dijelom sva je ta građa deskriptivnog karaktera i njezin je temeljni zadatak bio pružiti faktografske činjenice u odnosu na narodno graditeljstvo i samim time na tipologiju seoskih naselja i tipove stambenih i gospodarskih objekata. Samo su, doista, velikani etnološke misli dali sintezu prikupljenoga i istraženog materijala, koja je rezultirala i određenim klasifikacijama i tipologijama sela. Takvi su zaključci i danas aktualni i valja ih koristiti pri svakom ozbiljnijem radu, proučavanju, a posebice pri daljnjoj razradi tipologije seoskih sredina, budući da se ona temelji na praćenju evolucije tipova, odnosno na pojavi razlika između tradicionalnih i transformiranih seoskih sredina.

ISTRAŽIVANJE SEOSKIH NASELJA I KUĆA U HRVATSKOJ

Istraživanje seoskih naselja i kuća u nas ne zadire samo u interesnu sferu etnografije i etnologije, već ta problematika privlači pozornost drugih znanstvenih disciplina, prije svega sociologije i arhitekture.

Istraživači sela - Valtazar Bogišić, Antun Radić i Jovan Cvijić - ostavili su nam sliku patrijarhalnoga seoskog društva prije početka intenzivne industrijalizacije i unutar toga faktografske činjenice o *kući kao domu*, zajednici u kojoj se živi i obavljaju sve elementarne i za ljudski život bitne radnje. Njima, također, zahvaljujemo i za prve tipologije kuća i naselja, koja odražavaju svu složenost društveno-ekonomskog razvoja.

Ne može se ni selo, ni kuća promatrati i proučavati izvan konteksta seljačke sredine i načina života. Do danas nedostaju sinteze o seljačkim sredinama i o njihovoj evoluciji u

31. *ibid.* str. 143.- navodi se mišljenje S. A. Tokareva: "Za etnografa stan je stan samo ukoliko u njemu netko stanuje (ili je u krajnjem slučaju stanovao. . .). Stan, kao i svaki drugi predmet materijalne kulture ne postoji za etnografiju bez njegove socijalne funkcije." (Tokarew, S. A. Von einigen Aufgaben der ethnographischen Erforschung der materialen Kultur. *Etnologia Europaea*. Göttingen. 6/2/1972.)

32. *ibid.* str. 143. - autorica ističe da "nepostojanje razrađene i prihvatljive metode za tu vrstu ispitivanja, izvire iz nedostatka tradicije takva pristupa fenomenu ruralnog stanovanja (i uopće materijalne kulture) u jugoslavenskoj etnološkoj teoriji i praksi, ali i evropskoj."

33. *ibid.* str. 143.

okviru globalnih društava i u okviru razvoja etnološke znanosti u svijetu, tako da najpotpunije definicije seljačkog društva i seljačke kulture potječu od nekolicine starijih antropologa.³⁴

Ni etnologija ni sociologija nisu do danas jasno odgovorile postoji li i što je seljačka kultura. Donekle se ta "nezainteresiranost" može obrazložiti činjenicom da su se te znanosti vrlo kasno orijentirale na proučavanje seljaštva, na njegov način života i na sva ona obilježja koja toj kategoriji stanovništva daju zaseban društveni, kulturni i politički status unutar globalnog društva.³⁵ Kroeber je seljaštvu i njegovoj kulturi, u čitavom svom opusu, posvetio "samo jedan pasus", navodeći da "seljaci, za razliku od plemenske populacije, ne žive izolirano, nemaju političku samostalnost i nisu samodovoljni; žive u dodiru s trgovačkim gradovima i tvore klasni segment šireg društva, u kojem nikako nisu dominantna grupa; njihove lokalne zajednice zadržavaju mnogo od svojega starog identiteta, integriranosti i vezanosti za tlo i kult, za župske običaje i narodnu umjetnost".³⁶

Antropolog Robert Redfield pri definiranju seljačke kulture, polazi od stajališta "da seljačko društvo i kultura predstavljaju nešto generičko i da se radi o ljudskom uređenju koje nalazimo, s dosta sličnosti, svuda u svijetu. Seljak je vezan uz određeni komad zemlje, a poljoprivredom si osigurava prehranu. Istodobno, poljoprivreda njemu znači način života, a ne posao radi profita. Seljak je ekonomski i kulturno vezan uz civilizacijski viši sloj, plemstvo ili grad, koji na njega utječe i na koje on utječe. Naglašavajući komuniciranje i povezanost seljaka s tim civilizacijskim višim slojem, Redfield usvaja Kroeberovu misao o parcijalnim društvima s parcijalnim kulturama.³⁷

Seljačko društvo nema autonomnu društvenu moć, ono je potčinjeno društvo, nad njim uvijek postoji vlast izvana (koja se može zbaciti, npr. pobunama, ali se ne može zamijeniti svojom vlašću - jednostavno zato što nije sposobno da funkcionira kao cjelovito društvo). Ono je segmentarno, a ako više nije plemensko, mora pripadati nekoj zaokruženoj civilizaciji u kojoj postoje gradovi, tržište, socijalne klase i slojevi, pisana kultura, sistematizirana misao u obliku religije, filozofije, znanosti, pisane književnosti.³⁸ "Seljačka kultura izražava tu egzistencijalnu poziciju seljaštva kao društvenog segmenta unutar civilizacije. To je usmena kultura, jer je živa riječ njezin osnovni medij. Ta se riječ pamti i prenosi usmenom predajom. Seljaci su nepismeni u pismenom društvu. Seljačka kultura mnogo toga daje globalnoj kulturi društva, ali od nje i preuzima. Ona sama živi u uzajamnosti s kulturom civilizacije kojoj pripada, štaviše ona je značajan nosilac kontinuiteta."³⁹

34. npr. Kroeber, A. L. : *Antropology*, New York. 1948.

Redfield, Robert: *The Little Community, Peasant Society and Culture*. The University of Chicago Press. 1963.

35. Šuvar, Stipe: *Između zaseoka i megalopolisa*, Izbor radova. Zagreb. 1973. str. 58-71.

36. *ibid.* str. 59.

37. Rihtman-Auguštin, Dunja: Pretpostavke suvremenog etnološkog istraživanja, *Narodna umjetnost*. Br. 13/1976. str. 8.

38. Šuvar, Stipe: *Između zaseoka i megalopolisa*, str. 58-71

39. *ibid.* str. 61

Dok postoji seljak kao seljak, dotad je i njegova kultura seljačka kultura. Ali kako se on razvojem nužno mijenja u socijalno biće s drugim obilježjima, a to znači da se, prije svega, mijenjaju društveno-ekonomski odnosi uslijed kojih on mijenja svoju privredno-proizvodnu podlogu i orijentaciju, raskida se veza sa zemljom, pismenost se širi, dolazi do preseljenja i odlazaka u grad, u novu sredinu. S tim u vezi dolazi do raskida s tradicijskim obavezama i pravilima - što znači, da se cjelina svih materijalnih i duhovnih vrijednosti koja je sačinjavala njegov dotadašnji način života, mijenja, preobražava, prelazi u neku novu kvalitetu, odnosno dobiva druga svojstva.

Naime, svi teoretičari i istraživači sela u nas i u svijetu, proučavali su selo i seljaštvo XIX. i ranog XX. stoljeća, pretežno u Evropi, koje je već u to vrijeme gubilo klasične odlike seljaka i seljaštva, jer je bilo zahvaćeno svjetskim procesom industrijalizacije i mijenjanjem društveno-proizvodnih odnosa.⁴⁰

Prema tome, ono što je danas važno i što je polazišna točka u svakom istraživanju i ispitivanju sela, to je potreba da se definira što se *podrazumijeva* pod selom, odnosno pod tradicionalnim selom za razliku od današnjeg sela, za koji je uobičajen naziv transformirano selo.⁴¹ U nas se sociolozi tim proučavanjima temeljitije bave, organiziraniji su i imaju razrađeniju metodu od etnologa.

ISTRAŽIVANJE S GLEDIŠTA SOCIOLOGIJE

Ono što u idealnom smislu obilježava *tradicionalno selo* je: prirodna proizvodnja i potrošnja, nerazvijena društvena podjela rada (uz obiteljsku poljoprivredu postoje seoski zanati i ograničena prosta robna proizvodnja); sitno poljoprivredno gospodarstvo (sa svaštarskom proizvodnjom); jednostavna tehnička pomagala s upotrebom ljudske i životinjske snage; cjelovita ili jednoobrazna socijalna struktura (u selu, ukoliko ima ljudi drugih zanimanja, oni po socijalnom statusu ne pripadaju seoskoj sredini); imovinske razlike imaju ograničen domet; natalitet i prirodni prirast je vrlo visok, kao i mortalitet; obitelj obavlja sve značajne funkcije u procesu socijalizacije i podmirenju životnih potreba pojedinaca; krvno je srodstvo temelj društvenih veza i izvanobiteljske zaštite; nema nevjernika, praznovjerje je prisutno u svakodnevnom životu (godišnji i životni običaji); jaka usmena predaja; izuzetno veliki postotak nepismenosti; veze s gradom su rijetke i svedene na odnos podložnosti prema vlastima, kao i na povremene tržišne odnose; stavovi prema gradu neprijateljski su ili podozrivi; veze s društvom svedene su uglavnom na obaveze (porezi, vojna obaveza); socijalna je pokretljivost minimalna; migracije su vezane za odlazak u pečalbu; iseljavanje ili useljavanje cijelih obitelji ili grupa vrlo je rijetko; običajno je pravo jače od zakonskog; patrijarhalne su oznake naglašene; proizvodnja,

40. *ibid.* str. 62 Proizvođači hrane, bez obzira radi li se o seljacima, farmerima, zakupnicima ili pak o poljoprivrednim radnicima, u industrijski najrazvijenijim zemljama su već svedeni na marginalnu društvenu skupinu. Na drugoj strani, u velikoj većini zemalja u svijetu seljaci čine još većinu stanovništva . . . procjenjuje se da 79% stanovništva svijeta još uvijek živi seljačkim načinom života. Istina, tekovine modernog industrijalizma prodiru u život seljaka i u najizoliranijim zakucima svijeta, ali je još daleko stanje kada će se moći reći da seljaštvo općenito pripada prošlosti i da se ne može računati na njegovo mjesto u društvu budućnosti."

41. Tipologija ruralnih sredina u Jugoslaviji. *Zbornik teorijskih i metodoloških radova*. Zagreb. 1972. str. 144.

potrošnja i oblici ponašanja normiraju se na uvriježenoj, dugotrajnoj tradiciji; otpor prema inovacijama je izrazit; uloga novca kao prometnog sredstva je mala; sukobi se rješavaju prema seoskim regulama; tzv. sekundarne potrebe u materijalnoj i duhovnoj potrošnji su nerazvijene; seoska se sredina mijenja sporo i neprimjetno; uklopljenost u cjelovito društvo je slaba, a ekonomska i društvena samodovoljnost je izrazita.⁴²

Nasuprot ovom modelu stoje idealna obilježja *transformiranog sela*, a to su: puna specijalizacija poljoprivredne i druge proizvodnje radi što boljeg plasmana na robno-novčano tržište; razvijena podjela rada; uz sredstva za proizvodnju u privatnom vlasništvu, postoje i sredstva za proizvodnju u društvenom vlasništvu; potrebe u potrošnji, u većini slučajeva, podmiruju se preko tržišta; u proizvodnji, a i u potrošnji (materijalnoj i duhovnoj) primjenjuju se industrijske tehnike; socijalna je struktura složena - seljačko je stanovništvo iščezlo ili je marginalno, a u strukturi pretežu drugi socijalni slojevi,⁴³ naglašena je socijalna i prostorna pokretljivost; socijalna je hijerarhija uvjetovana dohotkom, obrazovanjem, profesijom, izbornim i počasnim funkcijama; natalitet je nizak, kao i mortalitet; dominira tzv. nuklearna obitelj; krvnosrodničke veze nisu tako jake i naglašene; u selu djeluju specijalizirane institucije u proizvodnji, potrošnji, obrazovanju i rekreaciji; postoje sekundarne i formalne grupe; primjenjuje se znanstvena medicina; postoje nevjernici; potisnuto je praznovjerje, usmena predaja, običajno pravo; broj nepismenih je smanjen; zastupljene su intelektualne profesije; kontakti s gradom su svakodnevni i manifestiraju se u razmjeni materijalnih i duhovnih dobara, kao i radne snage; izrazita otvorenost prema gradu i društvu u cjelini; brzo prihvaćanje inovacija; prisustvo i utjecaj masovne kulture industrijskog društva; razvijen saobraćaj; dominacija zakonskog prava i formalnougovornih odnosa; infiltracija novčanih odnosa. Jednom riječju seoska je sredina čvrsto uklopljena u cjelokupno društvo i cjelokupnu podjelu rada, te se ritam promjena u njoj uklapa u ritam promjena u cjelokupnom društvu.⁴⁴

Predlagači ovog istraživanja razmatrali su nekoliko načina, mogućih pristupa za izbor naselja koja će istraživati; bilo metodom slučajnog uzorka na temelju imenika naselja u Jugoslaviji ili razdiobom cjelokupne teritorije na određene geometrijske veličine i slučajano odabiranje jedan posto seoskih naselja u svakom na taj način određenom geometrijskom polju. Ovim programom istraživanja sela radi izrade *Tipologije ruralnih sredina u Jugoslaviji*, ruralna se sociologija u nas pokazala najspremnijom, (a možda i pozvanijom), da studiozno pripremi, razradi i obradi podlogu za kompleksno istraživanje sela u nas.

ISTRAŽIVANJE S GLEDIŠTA ETNOLOGIJE

42. *ibid.* str. 137-159.

43. *ibid.*- moguće je također da se svi stanovnici nekog sela i dalje bave poljoprivredom, a da nisu više seljaci, već su jednostavno specijalizirani proizvođači hrane u svemu izjednačeni s nosiocima drugih profesija.

44. *ibid.* str. 146-147.- to su približne i neproverjene karakterizacije tipova seoskih sredina (tradicionalnog i transformiranog sela), koje valja podvrći neposrednom (terenskom) istraživanju.

45. *Problemi zaštite etnoloških spomenika na području SR Hrvatske*. Elaborat. Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Zagreb, 1969.

Etnološko društvo Jugoslavije⁴⁵ pokrenulo je 1959. godine akciju za izradu *Etnološkog atlasa Jugoslavije*. Centar za pripremu Atlasa nalazi se u okviru Filozofskog fakulteta u Zagrebu, a formirana je posebna Komisija za Etnološki atlas. Istraživanje i prikupljanje etnološke građe, odnosno podataka vrši se Upitnicama I, II, III i IV⁴⁶ u kojima su u 157 tematskih skupina razdijeljena i sistematizirana pitanja koja zadiru u sferu materijalne, socijalne i duhovne kulture sela. Pitanja koja se izravno odnose na selo i seosku kuću, odnosno na narodno graditeljstvo nalaze se dijelom u Upitnici I od broja 31 do 41⁴⁷ i u Upitnici II od broja 42 do 51, te u Upitnici III i IV po jedna tematska skupina.

U Upitnici I razrađena su pitanja za slijedeće teme: 31⁴⁸ - Kućište, okućnica (pitanja su grupirana u 8 skupina); 32 - Kuća za stanovanje ljudi (pitanja su grupirana u 11 skupina); 33 - Prostorije i njihova namjena u kući (pitanja su grupirana u 11 skupina); 34 - Neke pomoćne zgrade i pojedinosti na kućištu (pitanja su grupirana u 11 skupina); 35 - Skladišta za žitarice (pitanja su grupirana u 4 skupine); 36 - Spremišta za vino, pecare, sušnice (pitanja su grupirana u 7 skupina); 37 - Gospodarske i stambene zgrade izvan naselja (pitanja su grupirana u 5 skupina); 38 - Zidovi (stijene) zgrada (pitanja su grupirana u 7 skupina); 39 - Krov (pitanja su grupirana u 12 skupina); 40 - Otvori na zgradama i visina prostorija (pitanja su grupirana u 5 skupina); 41 - Podovi, stropovi i unutrašnja obrada zidova (pitanja su grupirana u 3 skupine).

U Upitnici II⁴⁹ nalaze se pitanja za slijedeće teme: 42 - Krušna peć izvan kuće (pitanja su grupirana u 10 skupina); 43 - Opskrba vodom (pitanja su grupirana u 5 skupina); 44 - Zgrade (pitanja su grupirana u 6 skupina); 45 - Ognjište (pitanja su grupirana u 9 skupina); 46 - Pribor na ognjištu (pitanja su grupirana u 3 skupine); 48 - Peći i grijanje (pitanja su grupirana u 15 skupina); 50 - Vrste osvjetljenja (pitanja su grupirana u 11 skupina); 51 - Raspored namještaja u glavnoj prostoriji (pitanja su grupirana u 11 skupina).

U Upitnici III⁵⁰ pod brojem 109 nalazi se tematska skupina "Selo kao zajednica", za koju su pitanja grupirana u 9 skupina.

U Upitnici IV⁵¹ pod brojem 148 nalazi se tematska skupina koja se odnosi na "Običaje prilikom gradnje kuće", za koju su pitanja grupirana u 10 skupina.

ISTRAŽIVANJE S GLEDIŠTA ZAŠTITE SPOMENIKA KULTURE

Jugoslavenski institut za zaštitu spomenika kulture 1960. godine je zacrtao svojim planom rada početak istraživanja "seoskih naselja koja su do danas sačuvala prvobitnu ru-

46. *Upitnica*. Komisija za etnološki atlas. Zagreb. Filozofski fakultet. Centar za pripremu atlasa. Zagreb. Etnološko društvo Jugoslavije, 1/1963, 2/1965, 3/1966, 4/1967.

47. *ibid.* - *Upitnica* 1/1963. - u okviru tematske skupine 17 - Mljevenje, nalaze se pitanja za mlin na vodu (vodenicu), suvaču i vjetrenjaču, te u okviru tematske skupine 26 - Stočarski stanovi i torovi, nalaze se pitanja za povremene stanove i gospodarske objekte.

48. redni broj pod kojim se tematska skupina nalazi u Upitnici

49. *Upitnica* 1/1963.

50. *ibid.* 3/1966.

51. *ibid.* 4/1967.

52. Pešić-Maksimović, Nadežda: Istraživanje spomeničkih vrednosti srednjovekovnog sela Trg, *Zbornik zaštite spomenika kulture*, 17/1966, str. 83-92

ralnu strukturu".⁵² U traženju takovog naselja formirana je stručna grupa sastavljena od etnologa, arhitekata i povjesničara umjetnosti, koja je započela s rekonstruiranjem seoskih naselja na području Hrvatske, i to u Turopolju, Gornjoj Posavini i Pokuplju. Naime, po podacima iz literature znalo se da je većina tih sela na izabranom području po svom porijeklu, odnosno nastanku, vezana za srednji vijek. Prema suvremenim podacima (i indicijama) pretpostavljalo se da se na tom području još uvijek mogu naći "netaknuta" seoska naselja. Izabrano je selo Trg kod Ozlja, kao seosko naselje koje će se kompleksno ispitati i istražiti s raznih gledišta (etnologije, povijesti i dr.), da bi se ilustrirao "Eksperimentalni primer utvrđivanja spomeničkih vrednosti seoskih naselja".⁵³ Povijest sela⁵⁴, sačuvanost prvotne strukture "starog sela", kao i mnogobrojni sačuvani stari stambeni i gospodarski objekti i njihova sve izrazitija ugroženost (radnici-povratnici, opća tendencija napuštanja seoskih naselja), bili su razlogom zbog kojeg je selo Trg izabrano za ovakvu vrst organiziranoga eksperimentalnog ispitivanja.

Uz arhivska istraživanja, vršena su i izravna ispitivanja na terenu, arhitektonska snimanja i fotografsko dokumentiranje.

Istraživanje je završilo izdavanjem publikacije *Selo Trg kod Ozlja*, u kojoj su dane povijesno-političke, ekonomsko-socijalne, etnološke i geografske analize nastanka i razvoja naselja. Obradena materija je svrstana u sljedeće tematske skupine⁵⁵: Putovi proučavanja sela Trg⁵⁶; Geografski faktori razvoja i strukturalna obilježja sela Trg⁵⁷; Ekonomsko-socijalni razvitak naselja Trg do sredine XIX stoljeća⁵⁸; Razvoj osnove Trga od nastanka do naših dana⁵⁹; Prilog arhitekta⁶⁰; Etnografski prilog ispitivanju spomeničkih vrijednosti sela Trg⁶¹; Objašnjenje narodnih izraza upotrebljenih u graditeljstvu Trga⁶².

Svrha ovog eksperimentalnog istraživanja bila je da se dobije model za svestrano proučavanje seoskih naselja u nas, te da se na temelju dobivenih rezultata omogućiti zauzimanje principijelnih stavova, kao polazišta za "pravilan tretman kome je cilj da se sačuvaju autentični podaci".⁶³

U Jugoslavenskom institutu za zaštitu spomenika kulture u Beogradu bio je izrađen poseban Upitnik ne temelju kojeg je vršeno ispitivanje i analiza arhitektonskog i rurističkog nasljeđa sela Trg kod Ozlja (postojeće stanje 1962. godine).

53. *Selo Trg kod Ozlja. Eksperimentalni primer utvrđivanja spomeničkih vrednosti seoskih naselja*, Jugoslavenski institut za zaštitu spomenika kulture, Beograd, 1969.

54. *ibid.* Razvoj osnove Trga od nastanka do naših dana, str. 71. - Krajem XIII. i početkom XIV. st. ispod grada Ozlja postojalo je naselje - podgrađe, koje je kao i Ozalj bilo kraljevsko selo i zvalo se Ključ. To je preteča današnjeg Ozlja, koji se pod tim imenom prvi put spominje 1437. godine.

55. *ibid.* Pojedini prilog je djelo pojedinog autora, člana interdisciplinarne grupe koja je izvršila istraživanje.

56. *ibid.* str. 11-16 autor priloga Milovan Gavazzi

57. *ibid.* str. 17-27 autor priloga Stanko Žuljić

58. *ibid.* str. 29-43 autor priloga Igor Karaman

59. *ibid.* str. 45-101 autor priloga Nadežda Pešić-Maksimović

60. *ibid.* str. 103-123 autor priloga Srebrenka Gvozdanović

61. *ibid.* str. 125-133 autor priloga Marija Ilgum

62. *ibid.* str. 135-154 autor priloga Nadežda Pešić-Maksimović

63. Pešić-Maksimović, Nadežda: Istraživanje spomeničkih vrednosti srednjovekovnog sela Trg, str. 87.

ISTRAŽIVANJE S GLEDIŠTA ARHITEKTURE

Seosko naselje i kuća s kućištem i gospodarskim objektima dio je materijalne kulture, koji je svojim prostornim, konstruktivnim oblikovnim i funkcionalnim rješenjima privlačio ne samo pozornost etnologa već i arhitekata i to prije nego što su rurizam i seoska arhitektura postali, makar vrlo sporadično, dio programskog zanimanja službene arhitekture.

Tako je bilo i u nas krajem XIX stoljeća, u vrijeme kada je Nikola Kolar svojim apelom u *Viestima društva inženira i arhitekata* 1885. godine, potaknuo sabiranje "građevinskih oblika hrvatskog naroda". Sabiranje građiva, snimanje po terenu - po selima Hrvatske i Slavonije izvršila je prva generacija mladih arhitekata školovanih u inozemstvu (Holjac, Pilar, Kolar, Poljak) u suradnji sa stručnjacima koji su u to vrijeme djelovali u Hrvatskoj (Dryak, Ekhel, Iveković, Kos, Peroš, Renarić, te uz pomoć studenata graditeljske škole u Zagrebu.⁶⁴ To je vrijeme kada se u našoj arhitekturi javlja pitanje "nacionalnog stila", koji se razvija paralelno s pojavom secesije, koja u nas pobuđuje (i donosi) suvremeniji pristup arhitekturi. Osobito valja naglasiti pionirsku ulogu arhitekata Janka Holjca⁶⁵ i Martina Pilara⁶⁶, koji su, uočivši prije od drugih arhitektonske vrijednosti narodnog graditeljstva, prišli sistematskom proučavanju tog fenomena. Oni su za svega dvije godine, od 1884-1886, obišli Hrvatsku i Slavoniju snimajući mnoštvo seljačkih kuća, izrađujući tlocrte, presjeke, pročelja i detalje. Sva ta sabrana i obrađena građa činila je podlogu za kasnije veliko djelo *Hrvatski građevni oblici*, koje je objelodanjeno u vremenu od 1904. do 1909. godine u izdanju "Hrvatskog društva inženira i arhitekata".⁶⁷

Plod dugogodišnjih istraživanja arhitekta Aleksandra Freudenreicha (1892-1974), na području narodnog graditeljstva u nas, predstavljaju, prije svega, dvije njegove knjige: *Narod gradi na ogoljenom krasu*⁶⁸ i *Kako narod gradi na području Hrvatske*⁶⁹. Njegovo dugogodišnje bavljenje i proučavanje narodnog graditeljstva urodilo je nizom crteža, arhitektonskih snimaka, analiza o konstruktivnom načinu građenja i oblikovanju prostora.

64. Freudenreich, Aleksandar: *Narod gradi na ogoljenom krasu*, Zagreb-Beograd, Savezni institut za zaštitu spomenika kulture, 1962. - Riječ arhitekta (arh. Stjepan Planić)

65. vidi: *Znameniti i zaslužni Hrvati*, te spomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925-1925 (prigodom proslave 1000 godišnjice hrvatskog kraljevstva); Zagreb, 1925. str. 108 - Janko Holjac, 1865-1939, arhitekt, završio Višu državnu školu (obrtnu) i Akademiju likovnih umjetnosti u Beču.

66. *ibid.* str. 214. - Martin Pilar, 1861-1942., arhitekt, završio Tehničku visoku školu u Beču, godine 1866-87.; radio u atelieru H Bolea kod restauracije zagrebačke katedrale; jedno vrijeme bio i predsjednik Hrvatskog društva inženira i arhitekata; od 1910. član Povjerenstva za očuvanje umjetničkih i historijskih spomenika.

67. *ibid.* str. 214.

68. Freudenreich, Aleksandar: *Narod gradi na ogoljenom krasu*.

69. Freudenreich, Aleksandar: *Kako narod gradi na području Hrvatske*, Zapažanje - snimci i crteži arhitekta. Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Zagreb, 1972.

Osobitu je pažnju posvetio funkcionalnosti narodnog graditeljstva i logici upotrebe građevnog materijala, ovisno o zonama u kojima su objekti građeni.

Freudenreich dijeli područje Hrvatske na tipološke cjeline graditeljskih oblika i građevnih elemenata, polazeći od prirodne podloge i karakteristične flore. On, dakle, u Hrvatskoj razlikuje slijedeće regije: kamenito područje ogoljelog krasa, područje četinjača - šumoviti kras, područje pitomog kestena te hrasta kitnjaka i medunca, područje mješovitih vrsta drveća i područje hrasta lužnjaka.⁷⁰

Kao posebno područje Freudenreich izdvaja "garišta" - sela Slavonije, Like i Korduna.

Ovakova razdioba područja Hrvatske otežava sagledavanje određenih obilježja pojedine etnografske zone u kulturnogenetskom i kulturnopovijesnom smislu i slijedu.

Djelo *Narod gradi na ogoljenom krasu*⁷¹ ima čvršću i dosljednije provedenu koncepciju, a razrađuje građevni sistem i oblike graditeljstva stambenih i gospodarskih objekata građenih u kamenu. Uz opće značajke naselja na ogoljelom krasu, Freudenreich daje u prilogu "Rječnik narodnih graditeljsko-tehničkih izraza" koji će u djelu *Kako narod gradi na području Hrvatske* prerasti u vrlo značajan prilog. U djelu *Kako narod gradi na području Hrvatske*⁷² Freudenreich je obradio zadanu temu u slobodnijoj, literarnijoj formi, ali je ušao i u problematiku i utjecaje društvenog razvitka u nas u odnosu na narodno graditeljstvo, te razmatrao mogućnost očuvanja seoskih aglomeracija i pokušao dati razradu i ulogu muzeja na otvorenom.⁷³

Ranih sedamdesetih godina našeg stoljeća ponovo se javlja nešto jače zanimanje za narodno graditeljstvo. Nekolicina mladih arhitekata na stanovit način ponovo otkriva svu privlačnost i ljepotu tog dijela naše kulturne baštine, koja se svojim vrijednostima može i treba integrirati u suvremene tokove života. Među najzanimljivijim imenima je svakako Davor Salopek, arhitekt koji je svojim angažiranim pristupom istraživanju i prostornoj analizi ruralnih naselja, posebno objekata narodnog graditeljstva koji su građeni od drveta, ponovo ukazao koliko je to područje neiscrpno vrelo za proučavanje i analize koje nam otkrivaju bit ne samo narodnog graditeljstva, već i sam stvaralački čin koji je

70. ibid. - uvodna riječ autora (u prvoj knjizi, također, navodi ovu podjelu)

71. Freudenreich, Aleksandar: *Narod gradi na ogoljenom krasu*.

Djelo je podijeljeno u šest glava i to: Narod gradi - koje ima pet poglavlja: Graditeljska baština, Dodiri, Raznolikosti, Područja, Statistika; Na ogoljenom krasu - koje ima četiri poglavlja: Kras, Primarni građevni elementi, Bunje, Teze, mošune, kolibe, potleušice; Građevni sastavi koje ima trinaest poglavlja: Židovi, Nadvoji i lukovi, Svodovi i balature, Konzole i zubovi, Taraci i pokrovi, krovine, Ognjišta, Dimnjaci, Voda, Zahodi, Krovovi, Stropovi i podovi, Vrata - prozori - stepenice, Trska - trstika - pruć - trnje - slama.

72. Freudenreich, Aleksandar: *Kako narod gradi na području Hrvatske*.

Djelo je podijeljeno na XXIII poglavlja, posebno su izdvojena područja: Gorski kotar, oko Plitvičkih jezera, Posavina, Pokuplje, Turopolje i otok Hvar.

73. ibid. - Poglavlje XVI Odrizi kraja i društvenog razvitka u narodnom graditeljstvu Hrvatske; poglavlje XVII O očuvanju seoskih aglomeracija; poglavlje XVIII Za muzej na otvorenom u Hrvatskoj.

svojestven oblikovanju prostora - arhitekturi.

U *Studiji uz prostorni plan općine Sisak*⁷⁴, Salopek je dao metodologiju aktivne zaštite ruralnih naselja, ali je sve nažalost ostalo na razini istraživanja i ispunjevanja određenih upitnika koji daju temeljne informacije o strukturama (vrstama) seoskih naselja, pojedinačnim objektima, njihovom stanju odnosno o stupnjevima ugroženosti, te valorizaciji i mogućem opsegu zaštite. Salopek je predložio slijedeće oblike zaštite: zaštitu pojedinih objekata, skupina ili cjelina *in situ*; društveni otkup i preseljenje vrijednih i karakterističnih primjeraka u nacionalni ili regionalni etnopark; zaštitu pojedinačnih objekata s dozvolom privatnog otkupa i preseljenja u prostornim planom predviđena *rustikalna* naselja za odmor; zaštitu pojedinih objekata od rušenja s dozvolom adaptacije za stambenu namjenu suvremenog standarda i zaštitu pojedinačnog objekta s dozvolom promjene namjene na temelju stručne dokumentacije.⁷⁵

Nažalost, ovo istraživanje nije urodilo konkretnim rezultatima niti su prema *Studiji* (za sada) primjenjivani ponuđeni oblici aktivne zaštite. Razlozi su raznovrsni, a prije svega ukazuju na odsutnost zanimanja šire društvene zajednice da se određeni projekti provedu ili da se barem započne realizacija. Ali isto tako ukazuje na probuđeno zanimanje za tradicijsku graditeljsku baštinu izvan organizirane službe zaštite spomenika kulture - što na stanovit način ukazuje na dozrijevanje svijesti i odgovornosti i na drugim društvenim razinama, iako su takvi primjeri više iznimka nego pravilo.

Na potrebu daljnjeg istraživanja fenomena kuće i stanovanja, bez obzira radilo se o gradskim ili seoskim prostorima, ukazao je i međunarodni skup stručnjaka (različitih profila) udruženih u *Arbeitskreis fur Hausforschung*⁷⁶, koji su organizaciji Restoratorskog zavoda Hrvatske, Saveza arhitekata Hrvatske, Društva povjesničara umjetnosti i Hrvatskog etnološkog društva, održali 29. po redu savjetovanje u Zagrebu od 29. kolovoza do 1. rujna 1978. godine. Na savjetovanju je ponovo potvrđena i na primjerima iz zapadne Hrvatske ilustrirana istina o nerazdvojnoj povezanosti kuće i stanovanja. Arhitektonsko-oblikovne, konstruktivne i prostorne analize vršene su kroz prizmu kulture stanovanja, koja u sebi sadrži talog povijesnih i društveno-ekonomskih zbivanja. Sudjelovanje stručnjaka različitih profila nesumnjivo je doprinijelo širini pristupa i još se jednom potvrdilo da se proučavanju kuće i načinu stanovanja mora pristupiti s različitim strukovnih pozicija želi li se doći do zajedničke podloge na kojoj će biti moguće poduzimati realne (i adekvatne) mjere zaštite.

74. Salopek, Davor: Metodologija aktivne zaštite ruralnih ambijenata, (Studija uz prostorni plan općine Sisak), *Arhitektura*, Br. 154/1975. str. 47-49.

75. *ibid.*

76. Maroević, Ivo: Novi sadržaji u starim jezgrama, Zagrebačke teme na savjetovanju AHP-a o povijesnoj arhitekturi, *Vjesnik* 12. rujna 1978. str. 12.

Savjetovanje je bilo radnog karaktera, a obuhvaćene su bile samo pojedine regije Hrvatske⁷⁷ koje su karakteristične za pojedine vrste narodnog graditeljstva (u drvetu i kamenu) i to one koje su izrazito ugrožene.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Potrebno je naglasiti da postoji dodirna zona gdje se naizgled zanimanje sociologije, napose ruralne, dodiruje (a možda i preklapa) sa zanimanjem etnologije (premda se to po dosadašnjim rezultatima u nas tek zadnjih godina osjetnije zamjećuje). Naime, jasno je da se pri ispitivanju seoskih naselja i kuća ne može ostati samo na razini prikupljanja faktografskih podataka i na uobičajenoj deskriptivnosti karakterističnoj za etnografiju. Kada pak u cijelu problematiku uključimo i zaštitu spomenika kulture, čije teoretske postavke nisu razrađene u odnosu na tzv. etnološku kulturnu baštinu, cjelokupna problematika postaje još složenija.

Za uspješno provođenje zaštitnih mjera, bez obzira koji oblik zaštite primijenili, nužno je poznavanje svih odnosa, odnosno cijelog konteksta u kojem je spomenik nastao (bez obzira radi li se o pojedinačnom nepokretnom spomeniku kulture ili o seoskoj ili gradskoj aglomeraciji i bez obzira o kojoj vrsti), jer samo takvim poznavanjem i sagledavanjem može se prilikom rješavanja, odabira i primjene oblika zaštite prići ozbiljno, pa ni rezultati ne bi smjeli izostati.

Svrha je zaštite spomenika kulture ne samo njihovo materijalno očuvanje, nego i pružanje mogućnosti za njihov daljnji život i ponovno uključivanje u okviru nacionalnog, regionalnog ili lokalnog planiranja.⁷⁸

77. *ibid.* - područje Turopolja, Pokuplja, Posavine, Gorskog kotara i dijela unutrašnje Istre

78. UNESCO, Generalna konferencija, Zasjedanje 19. 1976. Najrobi. Preporuka o zaštiti istorijskih i tradicionalnih celina i o njihovoj ulozi u savremenom životu. *Bilten jugoslavenske komisije za saradnju s UNESCO-om*, Beograd, Br. 4, 1977, str. 97-110.